

ÉRDEI FERENC NÉMET NYELVŰ MUNKÁINAK TÖRTÉNETE

Erdei Ferenc első írásával már 1930 őszén találkoztam. Ez Makó szociográfiája volt, tudtommal sosem jelent meg. Fábián Dánielnek, a Bartha Miklós Társaság elnökének és az *Új Magyar Föld* szerkesztőinek küldte az akkor még ismeretlen szerző. Erdei Fábián Dániel és József Attila közösen írt „*Ki a faluba!*” című röpiratán fölbuzdulva írta meg szülővárosa első társadalomrajzát. A kézirat azonban a válságos időben jutott a címzethez. A Bartha Miklós Társaságból épp akkor vált ki a baloldal, az Új Magyar Föld pedig nem győzte tovább a harmadik szárnál. Terjedelme egyébként is túl nagy lett volna folyóiratnak; később a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma hirdette könyvsorozatában, de mire nyomdába került volna, ez is abbamaradt. Erdei első tanulmányát így is Fábián Dániel helyezte el a *Huszadik Század* utódában, a *Századunk*-ban.

Amikor az országos vihart keltett falukutató-mozgalom megindult, és Erdei *Futóhomok* című könyve is megjelent (amelyben Apollo című folyóiratomat Kecskemét egyik büszkeségének írja le), megragadtam az alkalmat, hogy Erdeitől is kérjek cikket a prágai kétheti *Új Szellem* szociográfiai számába.

A háború folyamán, amikor alkalmam volt az idegen nyelvű könyv- és folyóirat-kiadás orgánumaiba a magyar baloldal propagandaanyagát elhelyezni, igyekeztem Erdeit minél szélesebb körben szóhoz juttatni. Az akkor egyébként kiváló szerkesztésben megjelenő, de mégis csak egy szűkebb kör osztályérdekeit képviselő angol és francia propaganda-folyóirat, a *Hungarian Quarterly* és a *Nouvelle Revue de Hongrie* hasonló szerzőktől nem közölt tanulmányokat. Más módot kellett keresni. Surányi-Unger Tivadar, Erdei szegedi professzora, akkoriban Teleki Pál idejében a Miniszterelnökség oldalán világgazdasági kutatócsoportot igazgatott. Volt elég összeköttetése, hogy anyagi fedezetet szerezzen Erdei Ferenc magyar városelméletének idegen nyelven való kidolgozására. A pécsi Dunántúl Nyomda adta ki a Minerva folyóirat betűivel Erdei Ferenc 4 íves könyvét, a *Die ungarische Stadt*-ot. Saját magam a sokat vitatott magyar mezőváros fogalmának meghatározására kértem föl egy cikkre, amely az *Ungarn* hasábjain jelent meg, és persze különnyomatban is, velem mint felelős kiadóval. Harmadik műve Erdeinek, amelyhez közöm volt, egy Nagykőrösről szóló városkép. Eredetileg Kecskemétről szerettem volna tanulmányt szerezni tőle *Magyar városképek* című gyűjteményes kötetembe. Ezt az akkor Zilahi-Sebess Jenő és Vásárhelyi Z. Emil szerkesztésében és kiadásában megjelenő *Európa* című nemzetközi folyóirat kérte már tőle. (Úgy tudom, ez a száma már nem jelent meg.) Nagykőröst maga Erdei választotta, aztán az alföldi magyar város példajaként írva le azt a helyet, ahová akkoriban tanítványa és későbbi felesége, Majláth Jolán családjához le-lejárogatott, és így Makó után talán legjobban ismert. Ez az *Ungarische Städtebilder*. 43–44 telén jelent meg, de eléggé idejében ahhoz, hogy a német sajtó felbőszülten belemárjon. Erdei összes német nyelvű publikációjának az igazi magyar városokról ugyanúgy az volt a célja, mint az én *Magyar Városképek* című gyűjteményes kötetemnek, amely a Magyar Városok Országos Szövetsége égisze alatt a Danubia Könyvkiadó cégérével jelent meg az Egyetemi Nyomda pazar kiadásában részletes várostérképpel és számos fényképfelvétellel. A Magyar városok akkori német nyelvű kultuszának és külföldi ismertetésének célja a náci tudomány magyar történelemszemléletének frontális támadása volt. A Magyarországot és a magyarságot agrárországnak és földművelő népnek beállító német tudomány és sajtó meghökkenve látta a magyar városokból kiadványaimban teljesen kismimizett, általuk annyit hangsúlyozott német elem tervszerű kihagyását. Erdei német nyelven hozzáférhetővé vált városelmélete azóta belekerült a nemzetközi tudományba, sőt akkori híradások szerint az agrogorod elméletre is hatással volt. Erdei maga különböző jelentős hivatalos állásai idején sosem gondolt régi és újabb műveinek idegen nyelvű fordításaira, és ha a magyar közelmúlt évtizedek

történetét földolgozó egyes külföldi történétírók mégis hivatkoznak munkáira, azok többnyire szóbeli kivonatolás vagy tolmácsolás révén történtek.

Nagy angol csodálója volt a ma élő, Kelet-Európával foglalkozó történészek egyik legkiválóbbika, Hugh Seton-Watson, ma a londoni egyetemen az orosz történelem professzora, aki első könyveiben azonban a két világháború közötti Kelet- és Közép-Európa akkori állapotát és ahogy ő nevezte már 1944-ben, „A kelet-európai forradalom” első éveit írta meg. Seton-Watson, a híres Scotus Viator fia, édesapjával ellentétben a magyar történelem és a magyar társadalom újabbkori változásainak jóindulatú figyelője, könyveiben Erdei Ferenc magyar társadalom elemzését használta fel bőségesen. 1946-i tartósabb budapesti időzése alkalmával, amikor a *Times* munkatársaként utazta be az új Kelet-Európát, részt vettem azon a kora délutántól késő éjjelig nyúló beszélgetésen, amelyet Erdei Ferenc Darvas Józseffel folytatott lakásukon tolmácsi segédlettel. Az angol történészprofesszor — nagy neve révén — az akkori magyar politikai vezetők meghallgatásával alkotta meg képét a magyar demokráciáról. Csak sajnálni lehet, hogy a magyar érdeklődésből további tudományos közlemények nem származtak, de így is hangsúlyozni kell Erdei Ferenc nagy hatását az angol történészek újabb nemzedékére Seton-Watson könyvei alapján.

GÁL ISTVÁN

LEVELEK *

1

Kedves Barátom,

Nagykőrös, 1942. nov. 15.

hogy legutóbb megbeszéltük az Atlantis cikk ügyét, ugy emlékszem nov. 1.-ét szabta határidőül és én ígértem is a szállítást. Közben azonban fenekestlen matériának a buvárlásába fogtam itt Kőrösön, s szinte az idő mulásáról is elfeledkeztem. Most eszmélek csak rá, hogy már alaposan késedelembé estem. Éppen ezért kérek, hogy légy szíves válaszolj a köv. kérdésekre:

- 1.) Nem késett-e el egyáltalán a dolog?
- 2.) Mekkora terjedelemtől van szó pontosan?
- 3.) Mennyi képanyagra van szükség?

A téma, mint emlékszel: az Alföld fölépülése a török kortól máig, illetve: hogyan alakult ki az Alföld kulturája 200—250 év alatt. Ha aktuális a dolog, akkor én e hó végére megcsinálom, s a képeket is meg tudom szerezni, mert a kecskeméti múzeumnak az egész Alföldről nagyon szép anyaga van. —

Beszéltünk arról is, hogy az Ungarnnak szállítok egy cikket vagy saját, vagy egyik „tanítványom” műveként. Légy szíves erre is ird meg aktualis-e még, mekkora terjedelmű lehet és mennyi kép kell hozzá s térkép mehet e vele. Ennek a témája Nagykőrös. —

Egyébként tartós jóegészséget kívánva köszönt

Erdei Ferenc

2

Kedves Barátom és Szerkesztőm,

Szigetszentmiklós, 1943. márc. 8.

febr. 24.-én kelt leveledre válaszolok most, miután Makóról csak nem rég érkeztem meg. S nem is érdemben akarom most a köztünk rajló kérdéseket megválaszolni, hanem tisztelettel megkérlek, hogy egyszer írjál nekem egy nyugodt és kimerítő levelet, amelyben világosan megmagyaráztassék minden. Nevezetesen izgatottan leveleztünk táviratoztunk egymással, s valahol mindig

* A levelek Gál Istvánhoz íródtak.

megakadt a dolog. Tehát mégegyszer kérlek, hogy az alábbi pontokra nyugodtan és kimerítően légy szives válaszolni:

- 1.) Az Atlantiszba küldtem Neked Nagykőrösről egy cikket még decemberben, szeretném tudni mi van avval.
- 2.) Ami cikket kértél Makóról tőlem, azért nem tudtam megírni, mert a levélben kért tájékoztatás elmaradt és így nem tudhattam, hogy miféle cikk kell. Mi van most ebben az ügyben.
- 3.) Az Ungarn cikkem, aminek most újabb szedését, vagy levonatát elküldted mikor fog könyvvé válni, tehát Kőrös megírása meddig lehetséges, mert erre elvben hajlandó vagyok, miután evvel foglalkozom. Erre is kérem kimerítő választatot.
- 4.) Nagyon kérlek, hogy kívánságaidat és magyarázataidat levélben írd meg, mert nekem most nehezemre esik bemenni, meg nyugodtan tudom a kérdéseket tisztázni, ha írásban tárgyaljuk meg.

Tehát várom választatot és igyekszem ahhoz képest cselekedni.

Barátsággal

Erdei Ferenc

3

Kedves István,

Szigetszentmiklós, 1943 ápr. 15.

márc. 20.-i leveledre most válaszolok, azonban azzal a nyomatékkaal, hogy küldöm is Nagykőrös városrajzát, illetve történetét. Egyébként pontonként az alábbiakat tudatom:

- 1.) Az Atlantiszba irt cikkemről sem hirt, sem honoráriumot nem kaptam, ami módoban áll, azt küldjél.
- 2.) A Makóról kért cikk ügye természetesen lezárult.
- 3.) Az Ungarnban megjelent cikkem különnyomatát várom, mégeddig nem kaptam.
- 4.) A Nagykőrösről írott tanulmány ime. Egy kissé hosszabb lett, mint szándékoltam, azonban jobban tömöríteni már nem lehetett. Utánna összeirtam az irodalmat és a képeket is. A térképekből válaszd ki, amit küldjek. A fényképeket két hét alatt meg tudom szerezni. Erre vonatkozólag is írd meg mi kell, s elég-e.
- 5.) Szeged és Debrecen számomra képtelenség, mert benne vagyok egyéb munkában, tehát nincs időm velük foglalkozni. Ellenben most dolgozom Kecskeméten, s erről egy 2 ives, tulajdonképen csak a képeket magyarázó szöveget írok az Európa-nak. Ha ez érdekel, hajlandó vagyok részletesen megírni Neked a kívánt 50—60 oldalon.
- 6.) Most vasárnap Kecskemétre megyek, s onnan szerdán jövök vissza, tehát szerdán találkozhatunk. En 10-től ráérek. 10 körül fölhivlak, egyébként ekkortájt 33-56-96 telefonon vagyok érhető, ha én nem kapnálak meg. Mindamellet levélben is válaszolj, s azt is írd meg hol közlöd a kőrösi tanulmányomat.

Barátsággal üdvözöl

Erdei Ferenc

4

Szigetszentmiklós, 1943 okt. 23.

Kedves István, leveledre ideírom a szükséges adatokat, s rátok bizom, hogy abból milyen listát állítottok össze. 1910-ben születtem Makón, apám hagymakertész. Középiskolába Makón jártam, azután Szegeden jogot végeztem. Négy évig a makói hagymakertészek szövetkezetében dolgoztam, egy évig voltam ügyvédjelölt, s korábban közgazdaságtannal, később szociológiával foglalkoztam. A makói hagymaszövetkezet egy félévre tanulmányútra küldött nyugatra, s ebből az alkalomból jártam Németországban, Hollandiában, Svájcban és Ausztriában. Irodalmi működésem néhány hagymás szakmunkán kívül a falukutató irodalom körébe esik, s főképen a

paraszsággal és a települési társadalmi formákkal foglalkozik: város-falu-tanya. Most mezőgazda vagyok szigetszentmiklóson és mint szociológus folytatom, amit eddig csináltam.

Ezalkalommal bátor vagyok emlékeztetni arra, hogy azért a cikkért, amit annak idején az Atlantiszba küldtem, s ami most az Ungarnban jelent meg, még nem kaptam honoráriumot. Ugyancsak nem kaptam a Kőrösről írott cikkemért sem s ez utóbbinak a sorsáról sem tudok. Légy szives ezekben a dolgokban intézkedjél. Egyébként én holnap bevonulok kéthónapi büntetésem kitöltésére, de Te azért címemre a honoráriumot elküldheted, s a tudósítást is, hogy mi van kőrösi cikkemmel, mert engem majd tájékoztatnak odabenn is. Arról is írj légy szives, hogy az egész városkönyvben benne lesz-e a Kőrösről szóló tanulmányom is, s ez mikor jelenik meg.

Barátsággal köszönt
Erdei Ferenc

KOPASZ MÁRTA: VÍZTORONY ÉS ASSZONY